

Myronova, Valentyna Mykolajivna; Lastovec', Marija

Конфесіоналізми в латинськомовній поезії доби українського бароко

Opera Slavica. 2022, vol. 32, iss. 2, pp. 17-23

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/OS2022-2-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/145279>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Конфесіоналізми в латинськомовній поезії доби українського бароко

The Confessionalisms in Latin Poetry of the Ukrainian Baroque

Валентина Миронова — Марія Ластовець

(Київ, Україна)

[články]

Абстракт:

У статті розглянуто особливості вживання конфесіоналізмів у поетичних латинськомовних творах українських авторів епохи бароко, написаних у жанрі елегії, оди та епіграми. Встановлено, що для цих творів характерне використання античних міфологічних мотивів у християнському контексті. Проаналізовано найбільш частотно вживані епітети для омовлення християнського Бога, Божої Матері, а також лексеми, котрі характеризують пекло і рай. В окрему групу винесено епітети, що зображують християнського Бога за допомогою лексем, які описували богів античного пантеону, що свідчить про художню контамінацію двох світів. З'ясовано, що латинська мова української поезії, зберігаючи лексичні, граматичні та синтаксичні норми класичної латини, характеризується широким спектром лінгвостилістичних інновацій, поява яких підпорядкована естетиці та поезиці бароко.

Ключові слова:

конфесіоналізми; українське бароко; латинськомовна поезія; епітети; релігійні мотиви; епіграма

Abstract:

The article considers the peculiarities of the use of confessionalisms in Latin poetry of Ukrainian baroque in such genres as elegy, ode and epigram. It was determined that the use of mythological motives in Christian context became the distinguishing trait of these poems. The most frequent epithets for describing Christian God and Godmother

were analyzed along with the means of verbalization of paradise and the underworld. A single group of Graeco-Roman epithets was marked for drawing the Christian God, which states the fact of contamination of the two worlds. It was ascertained that Latin language of the Ukrainian poetry was under the influence of the baroque aesthetics and poetry, with its variety of linguostylistic innovations, preserving the lexical, grammatical and syntactic rules of the classical Latin.

Key words:

confessionalisms; Ukrainian baroque; Latin poetry; epithets; religious themes; epigram

Орієнтація київських поетів на «латинську» Європу активізувала культурні та літературні зв'язки України з іншими європейськими країнами і проклала шлях до бароко. На думку польського вченого Ю. Кшижановського, бароко «завершило справу, яку Відродження не змогло довести до кінця, а саме — гуманізувало культуру всієї Європи і всупереч перешкодам, що породжувалися політичними й релігійними антагонізмами, створило спільну інтелектуальну й художню культуру»¹. Якщо до пластичних мистецтв застосовували термін «козацьке бароко», то в галузі літератури це було недоречним, адже барокову літературу творили представники духовенства, що й пояснює переважання в ній релігійних мотивів над світськими.

Християнська література протягом багатьох століть виробила власні канони та засоби омовлення Бога, Божої Матері, церкви та святих. Основну функцію тут виконують епітети, які розкривають різноманітні прояви божественної сутності. Роль епітетів у словесному вираженні властивостей Бога та святих є настільки важливою, що певні лексеми остаточно закріпилися за релігійним узусом. Так, наприклад, епітети «довготерпеливий», «багатостраждальний», «багатомилостивий», «праведний» у свідомості читача завжди пов'язуються із конкретними християнськими постатями. У латинських поезіях ми знаходимо чимало таких прикладів:

1. християнські епітети Бога: *Christus crucifixus* (Христос розп'ятий); *Pater omnipotens* (Отець всемогутній); *Deus omnipotens* (Господь всемогутній); *Deus altus* (високий Бог); *Deus magnus* (великий Бог); *Deus venturus* (Господь грядущий); *Dominus benignus* (щедрий Господь); *Deus potens* (Господь могутній); *Deus sapiens* (Господь мудрий); *Deus immensus* (Господь величний); *Deus justus* (Господь справедливий); *Deus optimus* (Господь щедрий); *Judex tremendus* (Страшний суддя); *Caelitus* (Небесний).

1 KRZYŻANOWSKI J.: *Historia literatury polskiej*. Warszawa, 1962, s. 266.

Окремого коментаря потребують номінації Бога, пов'язані із впливами античного світобачення, коли християнський Бог набуває суто язичницьких ознак і найменувань. Для поетичних творів даного періоду контамінація двох світоглядних систем є, по-перше, художньо-естетичним експериментом, а, по-друге, проявом духу епохи, коли практично у кожному творі не обходилося без міфологічних образів і реалій античності.

Безумовно, що для зіставлення певних божественних ознак, необхідно брати рівнозначні релігійні постаті, тому християнський Бог міг уподібнюватися лише верховним богам римського та грецького пантеону. В основі більшості номінацій лежить принцип заміни власного імені виразом або словом, у якому міститься вказівка на суттєву ознаку предмета чи його відношення до чогонебудь. У стилістиці такий прийом називається антономазія. Найбільше таких прикладів знаходимо у Феофана Прокоповича:

2. міфологічні епітети Бога: *Tonans* (громовержець) — найпоширеніший епітет Юпітера, який Феофан Прокопович використовує при зображенні Христа: «*A facie laesi [...] telisque Tonantis*». — «Від обличчя та стріл... роздратованого Громовержця». Цікавою деталлю є ознака влади, якою автор наділяє Бога: «*Quique tua trifidum jaciebas missile dextra*». — «І як ти кидав своєю правицею тризуб», — зазвичай на іконах Христос зображується зі скіпетром; *Quirinus* (списоносець) — епітет, яким сабіняни наділяли Марса, а римляни — Ромула після його обоження. У Феофана Прокоповича читаємо: «*fori Princeps cultorque Quirini*». — «Володар і насельник Квірінського форуму»; *Rex superum* (цар небожителів) — ще один епітет Юпітера: «*Sic [...] Rex superum fortunam sanxit utramque*». — «Так... цар небожителів вершив дві долі»; *Diespiter* (Зевс) — цей епітет вживається у поєднанні з іменем Христа: «*At tu Christe Diespiter / Haec vota, Clemens sint rata, praecipere*». — «А ти вічний Христос Діеспітер, доручи, щоб ці молитви, милостивий, виповнилися»; Стефан Яворський називає Бога: «*summi moderator Olympi*». — «Володар найвищого Олімпу», — у цьому рядку Христос також називається іменем Зевса.

Якщо епітетів на позначення Бога ми знаходимо чимало у латинськомовних поезіях, то звернення до образу Божої Матері у них практично відсутні, та лише у поодиноких творах можна знайти такі приклади. Ідеться про дві епіграми Феофана Прокоповича «*In imaginem Beatissimae Virginis gladio transfixae*» та «*In imaginem B[eati] Virginis Mariae puerum Jesum tenentis*». Визначаючи жанр цих епіграм, варто згадати відомого дослідника Дмитра Чижевського, який писав про появу в українській літературі нового типу епіграм — панегірично-молитовних.

Цей факт ще раз підтверджує тезу про те, що латинськомовна поезія в Україні XVII–XVIII ст. була одягнена у панегіричні шати. Епіграми Феофана

Прокоповича присвячені двом образам Божої Матері — образу Богородиці, пронизаної мечем, та образу Діви, яка тримає Немовля. На думку дослідників, обидві епіграми були написані під час перебування Прокоповича в Італії².

На користь цього твердження можна навести той факт, що образ Богородиці з мечем згадується в італійській іконографічній традиції кін. XVI – поч. XVII ст. Ідеться про зображення Пресвятої Діви зі сімома мечами, висічене на камені, яке зберігається у місті Пескара. У православній традиції такий образ отримав назву «Божої Матері Семистрільної» і набув поширення значно пізніше, тому Феофан Прокопович не міг побачити його в Україні. Мечі або стріли символізують страждання Пресвятої Діви у земному житті. Інколи трапляються зображення з одним мечем, одне з яких, ймовірно, і описав Феофан Прокопович. Автору вдалося зробити це настільки майстерно, що він ніби оживив написану ікону, позбавивши її статичності, притаманній живопису. Ілюзія руху створюється за рахунок дієслівних конструкцій: *roseas pallere genas* (бліднуть рожеві щоки); *niveum perire decus* (зникає білосніжна краса); *fundi lacrimas* (проливає сльози); *agi suspiria sensim* (ледь зітхає); *sensim gemitum agi* (ледь стогне); *spirat Virgo semiviva* (ледь дихає напівжива Діва).

На думку автора, митець зробив достатньо, щоб зобразити усю повноту страждання: «*Quasque potest hic ars exinanivit opes*». — «Тут мистецтво, як може, спустошило її сили». Але художник на цьому не зупиняється і встромляє у тіло Пресвятої Діви меч, що викликає у автора нерозуміння: «*Uno est erratum, gladius cur haereat iste?*». — «В одному помилка: навіщо цей меч?».

Російський дослідник Д. Лібуркін вважає, що зображення меча на іконі, на думку православного Прокоповича, є абсолютно недоречним і незвичним. Дійсно, таке натуралістичне зображення плотських страждань більш притаманне католицькій іконографії. Тому якраз останні рядки повністю відповідають жанру епіграми, яка, за класичним тлумаченням, має містити щось дошкульне. Феофан Прокопович дорікає художнику за цей меч і здається ніби далі він скаже, у чому полягає недоречність цієї зазначеної деталі, проте епіграма різко обривається рядком: «*At ferus in sacro viscere totus erat*». — «Але меч повністю пронизує святу плоть». Ми можемо припустити, що на думку Феофана Прокоповича, зображення меча є зайвим, тому що до внутрішніх переживань Богородиці додаються ще й фізичні страждання. Але із написаним не сперечаються, тому епіграма має такий примирливий фінал.

У наступній епіграмі автор знову сперечається із художником про зайві перебільшення у зображенні зовнішності Діви Марії та Немовляти. Йдеться, зокрема, про яскравий колір одягу (*Tyrio veneno* — тирський пурпур, назва

2 MAKAROV, A. M.: *Svitlo ukrajins'koho baroko*. Kyjiv: Mystectvo, 1994. s. 288.

«тірський пурпур» походить від давньої столиці Фінікії міста Тір, де тканину забарвлювали у червоний колір за допомогою шарлату — речовини, яка добувалася із мушлі) та розкішні прикраси (*Hydaspalis lapillis* — індійські перли), яким автор протиставляє любов Матері до Сина і Сина до Матері, котрі і ніжно притискаються один до одного ліктями: «*Pingatur roseis arctari dulciter ulnis / Cum Puero Genetrix, cum Genetrice Puer*».

Зважаючи на духовні мотиви, які відчутні практично у кожному творі поетів Київської школи зазначеного періоду, викликає подив практична відсутність лексем, які б омовлювали такі суттєві для християнського розуміння поняття, як пекло і рай. У скорботній елегії Стефана Яворського ця тема проступає найвиразніше, проте й у цього автора немає прямих номінацій цих понять. Дихотомія пекло – рай стає зрозумілою опосередковано через метафоричні висловлювання: «*aeternus liber*» — вічна книга: «*Aeternus liber ante oculos proponitor alter, / Quem mihi venturus vult aperire DEUS*». — «Інша вічна книга стане перед очима, яку мені, коли я прийду, захоче відкрити Господь»³. Про існування такої книги згадується у Біблії: «*Не ввійде до нього ніщо нечисте і хто чинить мерзоту і лжу; але тільки ті, що записані в книзі життя в Агнця*».

Отже, за християнським розумінням, у Бога існує певна книга, куди записуються імена тих, хто після смерті попаде до раю. Проте, на думку поета, у цій книзі записані не лише імена, але і вчинки людини, від яких вона буде або виправдана, або засуджена, тому він пише: «*O liber horrendus!*», — тобто страшна книга. Ніхто з людей не може внести туди виправлення та кожен гріх не може звідти стерти. У останніх рядках також міститься згадка про рай, виражена метонімічно через лексему *coela* — небеса: «*Namque animam caelis, reddimus...*». — «Адже душу віддаємо небесам...»⁴.

Якщо про небесне царство латинськомовні поети пишуть дуже мало, то образи підземного світу надихали їх набагато більше. Необхідно зауважити, що для омовлення світу померлих автори використовували переважно міфологічну лексику, насамперед, імена античних богів. Так, у «Епінікіоні» Феофана Прокоповича ми читаємо: «*Et Victrix Erebi bellabit dextera Petro*». — «І переможниця Ереба буде воювати на боці Петра». У грецькій міфології Еребом називали царство мороку, через яке померлі потрапляли в Аїд. У творі «*Elegia parenetica*» цього ж автора згадується інше божество: «*...nec ipsas / Hic quoque Plutonis crede deesse faces*». — «Вір, що тут у всьому присутній вогонь Плутона». Плутон —

3 PROCOPOWIČ, Th.: *Illustrissimi ac reverendissimi Theopani Procopowič Miscellanea sacra, variis temporibus edita, nunc primum collata publicoque edita*. Vratislaviae, 1744. s. 17–18.

4 PROCOPOWIČ, Th.: *Lucubrationes illustrissimi ac reverendissimi Theophani Procopowič quae (praeter unam narrationem) iam poemata, iam epistolas, iam orationes in se comprehendunt. Nunc primum in unum corpus collatae et in publicam lucern editae*. Vratislaviae, 1743. s. 35.

один із епітетів Аїда, під словами «вогонь Плутона» мається на увазі гріх, який несе за собою смерть. У римлян був свій бог — Орк, якого вони ототожнювали з Аїдом. У поезії «Comparatio vitae monasticae cum civili» ми читаємо: «*Interea proprius male cauti acceditis Orco*». — «Між тим ви необачно підступаєте до Орка». В епіграмі «*Memoria quattuor novissimorum*» автор називає пекло оселею Тартара — «*Tartareae domi*». За міфологічними уявленнями греків Тартар був темною безоднею, яка розташовувалася навіть нижче, ніж Аїд: «*Menteque Tartareas ingrediare domos*». — «І подумки увійти в оселю Тартара».

Таким чином, окремий пласт лексики латинськомовної поезії в Україні періоду бароко становлять конфесіоналізми, що було обумовлено, у першу чергу, загальною тональністю епохи, коли основним критерієм самоідентичності українця слугувала не його національність, а конфесійна приналежність. Крім того, необхідно враховувати виражене духовне спрямування Київської академії як освітнього закладу, де у різний час працювали і писали твори українські поети, а тому релігійний дискурс позначився не лише на їхніх творах, але й світогляді взагалі. Необхідно зауважити, що у проаналізованих поетичних творах наявні не стільки лексеми релігійної семантики, скільки релігійні мотиви, які передаються описово.

Література:

- KRZYŻANOWSKI, J.: *Historia literatury polskiej*. Warszawa, 1962.
- LIBURKIN, D. L.: *Russkaja nowolatinskaja poezija: materialy k istorii*. M.: RGGU, 2000.
- MAKAROV, A. M.: *Svitlo ukrajins'koho baroko*. Kyjiv: Mystectvo, 1994.
- PROCOPOWIČ, Th.: *Lucubrationes illustrissimi ac reverendissimi Theophani Procopowič quae (praeter unam narrationem) iam poëmata, iam epistolas, iam orationes in se comprehendunt. Nunc primum in unum corpus collatae et in publicam lucern editae*. Vratislaviae, 1743.
- PROCOPOWIČ, Th.: *Illustrissimi ac reverendissimi Theopani Procopowič Miscellanea sacra, variis temporibus edita, nunc primum collata publicoque edita*. Vratislaviae, 1744.

About the authors

Valentyna Myronova

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Educational and Scientific Institute of Philology, Department of General Linguistics, Classical Philology and Neohellenistic Studies, Kyiv, Ukraine
myronova63@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7190-335X>

Mariia Lastovets

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Preparatory Department for International Students, Kyiv, Ukraine
maria.lastovets@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4535-4518>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.

